

3. Дейнека А. М. Лісове господарство: еколого – економічні засади розвитку: [монографія] / Анатолій Дейнека. – К.: Знання, 2009. – 350 с.
4. Лебедев С.І. Методичні проблеми впровадження екологічного аудиту в лісопромисловому комплексі України / С.І. Лебедев, У.П. Федунік // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2005. – Вип. 200: [У 4 т.]. Т. 2. – С. 421-427.
5. Лісова політика: теорія і практика: монографія / [Синякевич І.М., Соловій І.П., Врублевська О.В., Дейнека А.М. та ін.]; під ред. І.М. Синякевича. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 612 с.
6. Лотош В.Е. Переработка отходов природопользования / В. Е. Лотош. – Екатеринбург : Полиграфист, 2007. – 503 с.
7. Міщук І.С. Природокористування в контексті цивілізаційного розвитку / І.С. Міщук // Економіка природокористування і охорони довкілля : [зб. наук. праць]. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – С. 147–153.
8. Новак У.П. Оцінка впливу діяльності деревообробних підприємств в контексті забезпечення екологічної безпеки / У.П. Новак // Сучасні інформаційні технології управління екологічною безпекою, природокористуванням, заходами в надзвичайних ситуаціях: зб. наук. праць VII Міжнар. наук.-практ. конф., (1-5 вересня 2008 р.). – Київ-Харків-АР Крим, 2008. – С. 94-97
9. Сафонов А. О. Тенденции развития производства композиционных материалов из отходов древесины / А. О. Сафонов // Научный журнал КубГАУ. – 2012. – № 75 (01).
10. Суханов В. С. Роль биоэнергетики в повышении эффективности работы лесопромышленного комплекса России / В. С. Суханов // Вестник МГУЛ – Лесной вестник. – 2009. – № 4. – С. 5-11.
11. Федунік У.П. Вплив вступу України в СОТ на розвиток деревообробної промисловості / У.П. Федунік // Науковий простір Європи-2007: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., (Дніпропетровськ, 16-30 квітня 2007 р.). – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2007. – Т. 2. Економічні науки. – С. 72-74.
12. Martijn Vis. Harmonization of biomass resource assessments. Volume I: Best practices and methods handbook. Report on WP5 of the EC FP7 Project "Biomass Energy Europe", 2010. BTC Biomass Technology Group B.V., the Netherlands. [Electronic resource]. – Mode of access <http://www.eu-bee.com>.

УДК 338.43:631.95

Сидорук Б.О.,
к.е.н., завідувач лабораторії аграрної економіки,
Сава А.П.,
к.е.н., завідувач науково-технологічного відділу
аграрної економіки, інформаційно-аналітичної
роботи, маркетингу і трансферу інновацій
Тернопільська державна сільськогосподарська
дослідна станція ІКСГП НААН

ОБҐРУНТУВАННЯ КОМПЛЕКСУ СКЛАДОВИХ В СИСТЕМІ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОБЕЗПЕЧНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства велика увага приділяється розвитку екобезпечного землеробства, тобто системі екологічно чистого сільськогосподарського виробництва, яка полягає у повній відмові від застосування ГМО, агрохімікатів, мінеральних добрив. Це призводить до активізації природних біологічних процесів у ґрунті, відновлення балансу поживних речовин. Також нормалізується робота живих організмів, відбувається приріст гумусу і, як результат, — підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Таким чином, в умовах реформування національної економіки, що супроводжується соціально-економічними перетвореннями на селі, одним із пріоритетних напрямів державної аграрної політики має бути розв'язання проблем виробництва екологічно безпечних харчових продуктів, покращення використання й охорони земель, збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, а також запобігання розвитку деградаційних процесів, що є важливими чинниками переходу на засади сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та гарантування

екологічної і продовольчої безпеки населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто наголосити на тому, що сьогодні достатньо уваги приділяється дослідженню питань формування економічного механізму екологічного регулювання аграрного виробництва та природоохоронної діяльності, зокрема у працях О.О. Веклич, Н.В. Гахович, Б.В. Буркинського, О.І. Вишницької, С.І. Дорогунцова, О.Л. Кашенко, Л.Г. Мельника, Є.В. Мішеніна, Я.Б. Олійника, І.М. Синякевича та інших учених.

Економічні підходи щодо вдосконалення механізму виробництва і споживання продукції органічного землеробства розглядаються також у працях В.І. Артиша, Н.В. Бородачевої, В.І. Вовка, М.І. Кобця, Х.З. Махмудова, В.В. Писаренка, М.К. Шикули, В.О. Шлапака та ін.

Проте питання впровадження та механізми реалізації екологічно безпечного аграрного виробництва в Україні, що стосується врахування особливостей регіонального рівня є мало дослідженими та недостатньо висвітленими у вітчизняній науковій літературі.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення розумної рівноваги еколого-економічних інтересів виробників та споживачів сільськогосподарської продукції на основі розробки системи організаційно-економічних і фінансово-кредитних важелів впливу для забезпечення екологічної безпеки такої продукції, що базуються на створенні системи економічних стимулів виробництва безпечної продукції, розвитку екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва та впровадження технологій органічного землеробства з врахуванням конкретних регіональних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Втілення концепції екологічно чистого виробництва потребує певного організаційно-економічного механізму, який повинен передбачати:

– державне регулювання процесу впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва, раціональне використання можливостей економіки держави, особливо її фінансових ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалів;

– визначення суспільних пріоритетів з огляду на конкретну ситуацію в регіонах, згідно з якою планується перехід до екологічно чистого виробництва, та включення їх до програм соціально-економічного розвитку;

– поєднання державного впливу з ринковими формами управління, стимулювання якісних змін шляхом пріоритетного фінансування, кредитування, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення, впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва;

– економіко-екологічний моніторинг процесу переходу до екологічно чистого виробництва, головними завданнями якого є збирання, вивчення і підготовка інформації для аналізу показників, що визначають рівень впровадження цього виробництва в конкретних умовах господарювання, його вплив на стан природних ресурсів, довкілля і загалом на економіку держави, її регіонів, індивідуальних суб'єктів господарювання і населення, прийняття об'ґрунтованих та об'єктивних управлінських рішень [9].

Таким чином, організаційно-економічний механізм управління природокористуванням на загальнодержавному рівні – це єдність функцій управління та економічних, правових, адміністративних, соціальних заходів, націлених на забезпечення ефективності та безпеки використання і охорони природного середовища, що ґрунтується на взаємозв'язку ринкового механізму й державного регулювання [3].

В такій ситуації, для встановлення розумної рівноваги еколого-економічних інтересів виробників та споживачів сільськогосподарської продукції необхідно розробити систему організаційно-економічних і фінансово-кредитних важелів впливу для забезпечення екологічної безпеки цієї продукції, які, в першу чергу, повинні полягати в створенні системи економічних стимулів виробництва безпечної продукції, а також в розвитку екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва та впровадженні технологій органічного землеробства з врахуванням конкретних регіональних особливостей [6, с. 150-154].

Для покращення діяльності сільськогосподарських товаровиробників, як на національному, так і на регіональному рівні, при виробництві екологічно чистої продукції нами запропоновано економічний механізм стимулювання екобезпечного сільськогосподарського виробництва (рис. 1), в який входять такі основні блоки:

• економічні важелі та стимули, що дозволяють підняти зацікавленість у виробництві екологічно чистої продукції;

• економічні санкції, які застосовуються до забруднювачів навколишнього середовища та порушників технології виробництва екологічно чистої продукції;

• організаційно-правові заходи для забезпечення ефективності застосування окремих елементів економічного механізму [7].

Рис. 1. Структура організаційно-економічного механізму стимулювання виробництва екобезпечної аграрної продукції

Джерело: розроблено авторами на основі [7]

При цьому в даному механізмі заохочувальні важелі впливу включають застосування пільгового оподаткування і кредитування, а також цінове стимулювання природоохоронної діяльності.

Критеріями економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання та охорону земель на регіональному рівні є, насамперед, ефективність відтворення і підвищення родючості ґрунтів відносно їх базового рівня при одержанні угідь у власність чи користування. Тут мається на увазі підвищення у ґрунті гумусу та інших поживних речовин; зниження кислотності, заболоченості, засоленості та залісненості; створення протиерозійних споруд та виконання лісомеліоративних заходів. При цьому для визначення доцільності застосування заходів економічного стимулювання екологізації природокористування на місцевому рівні мають бути створені відповідні комісії у складі управлінь земельних ресурсів, сільського господарства та представників влади з економічних питань та фінансів

Таким чином, економічні методи управління екологізацією природокористування повинні передбачати створення таких економічних умов, які б стимулювали землекористувачів до досягнення кращих результатів у їх діяльності.

На жаль, сьогодні більшість інструментів стимулювання екологічної діяльності підприємств у заохочувальних механізмах країни існують лише на рівні нормативно-правових актів і не впроваджені в практику господарювання. Тому в наявній державній системі стимулювання екологічної діяльності практично не функціонує і не є досконалим механізм кредитування, пільгового оподаткування та цінового заохочення реалізації природоохоронних заходів, а ті методи, що використовуються, мають суттєві недоліки [5].

Варто наголосити на тому, що ефективне застосування економічних стимулів у забезпеченні виробництва екобезпечної продукції вимагає, насамперед, того, щоб граничні витрати на зниження забруднення і впровадження екологічних технологій були меншими або дорівнювали граничній вигоді, отриманій внаслідок запровадження цих процесів. Так, для того, щоб податкові методи стимулювання інвестицій в результаті призвели до зменшення рівнів забруднення, вартість податкових пільг повинна перевищувати приведену вартість витрат на природоохоронне обладнання.

При обґрунтуванні системи оплати за якість продукції вагоме теоретичне і практичне значення має встановлення джерела коштів для стимулювання якості. Зрозуміло, що єдиним джерелом цих коштів має бути ціна продукції. Але зрозуміло й те, що пересічний громадянин у нашій державі в умовах, коли середньомісячна оплата праці в народному господарстві значно нижча мінімально споживчого бюджету, не в змозі купувати продукти дорожчі, хоча й значно вищої якості.

Слід також зауважити, що навіть в економічно розвинутих країнах переважна більшість членів суспільства (за виключенням деяких малочисельних категорій населення) не готова платити більше, хоч і за якісні, екологічно чисті продукти.

Тому, враховуючи, наскільки важливе для нашого суспільства вирощування екологічно чистої продукції, одним із джерел стимулювання якості сільськогосподарської продукції можуть бути

державні дотації товаровиробникам екологічно безпечної продукції. При цьому принципово важливим є положення про те, щоб ціни реалізації забезпечували підприємствам-виробникам екобезпечної продукції на одиницю витрат прибуток не менший, ніж продукції, вирощеної за звичайною технологією.

Поряд з традиційними джерелами, на нашу думку, значущим джерелом фінансування та інвестування природоохоронної діяльності може стати цільовий регіональний екологічний фонд, який міг би входити до обласного бюджету. Основними видами надходжень до фонду можуть стати платежі за спеціальне використання природних ресурсів, платежі за їх понадлімітне використання, адміністративні стягнення за порушення екологічного законодавства. Як свідчить практика розвинених країн світу свідчить, такі фонди можуть з часом перетворитися в екологічні банки, основними видами діяльності яких мають бути: фінансування екологічних програм, науково-дослідних робіт, кредитування екологічних та інноваційних проектів з метою створення і впровадження у виробництво екобезпечних технологій.

Одним із напрямів вирішення питання забезпечення фінансовими ресурсами виробників екобезпечної аграрної продукції є використання механізмів форвардних контрактів з потенційними покупцями органічної продукції – гуртовими або роздрібними торговцями. Це дозволило б не тільки розділити частину ризиків між виробниками і продавцями органічної продукції, а й забезпечити відповідні обсяги продажу для виробників та обсяги закупівлі – для торгової мережі.

Якщо проаналізувати сучасний стан інвестування природоохоронної діяльності на регіональному рівні, то можна побачити, що у 2011 р. в Тернопільській області на охорону довкілля було спрямовано 6,7 млн. грн. капітальних інвестицій (7,6 млн.грн. у 2010 р.), з яких 194,3 тис. грн. витрачено на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення [2].

У 2011 р. основна сума капітальних інвестицій була направлена на очищення зворотних вод – 3684,5 тис. грн. (55,4% загальної суми) та захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод – 2818,0 тис. грн. (42,4%). Решта капіталовкладень були спрямовані на поводження з відходами – 127,2 тис. грн. (1,9%), охорону атмосферного повітря – 20,0 тис. грн. (0,3%) та радіаційну безпеку – 3,0 тис. грн. (табл. 1).

Таблиця 1

Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ на охорону та раціональне використання природних ресурсів за джерелами фінансування в 2011 році

(тис. грн.)

Показники	Фактично витрачено – всього	У тому числі				
		власних коштів	коштів Державного бюджету	з них із Державного фонду охорони навколишнього природного середовища	коштів місцевих бюджетів	інші джерела фінансування
Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	20,0	20,0	–	–	–	–
Очищення зворотних вод	3684,5	63,5	3394,0	–	227,0	–
Поводження з відходами	127,2	127,2	–	–	–	–
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	2818,0	–	2000,0	2000,0	309,0	509,0
Радіаційна безпека	3,0	3,0	–	–	–	–
Усього	6652,7	213,7	5394,0	2000,0	536,0	509,0

Джерело: складено авторами на основі джерела [2]

Слід зазначити, що в 2011 р. із загальних коштів капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища, 5394,0 тис. грн. (81,1%) надійшло з державного бюджету; місцеві бюджети виділили 536,0 тис. грн. (8,1%); 213,7 тис. грн. (3,2%) – це власні кошти підприємств та 509,0 тис. грн. (7,6%) – інші джерела фінансування, що свідчить про досить малу зацікавленість окремих природокористувачів процесами екологізації виробництва

Тому, не менш важливе значення для стимулювання екологізації аграрного виробництва мають маркетингові механізми, які охоплюють систему створення та забезпечення розвитку ринку природних ресурсів і екобезпечних товарів; структурну перебудову “маркетингового ланцюга”, в який входить виробництво, товарорух і споживання; екологічну експертизу (державну, наукову, суспільну, комерційну); торгівлю квотами на шкідливі викиди; екологічний акцизний збір, екологічне страхування та просування тощо [8].

При цьому варто наголосити на тому, що екологізація аграрного виробництва передбачає також проведення сертифікації і маркування екологічної продукції, яка доводить, що забезпечується

відповідність ідентифікованого об'єкту конкретному нормативному документу.

Сертифікацію з екологічних вимог потрібно проводити за двома основними напрямками: забезпечення екологічної безпеки та покращення навколишнього середовища шляхом гармонізації робіт з охорони навколишнього середовища зі сталим розвитком сільських територій. Перший напрям забезпечується введенням обов'язкової сертифікації, виходячи з вимог екологічної безпеки (у випадку небезпеки для здоров'я людей і можливого шкідливого впливу на стан довкілля, природних ресурсів). Другий напрям полягає у проведенні добровільної сертифікації для пропагування споживання екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Однак, сертифікація продукції на стадії продажу кінцевому споживачу не забезпечує досягнення необхідного рівня якості. Необхідне впровадження системи управління якістю продукції, насамперед, в сфері виробництва, для чого потрібне проведення періодичних перевірок дотримання виробниками екологічних норм на підприємствах.

Підвищення якості продукції АПК є найважливішим напрямом інтенсифікації і екологізації агропромислового виробництва, умовою забезпечення екологічної безпеки існування людини і якості життя населення.

Важливим елементом системи управління природокористуванням в аграрній сфері є екологічний моніторинг якісного і кількісного стану всіх компонентів агробіогеоценозів та якості аграрної продукції.

Основна мета моніторингу полягає в оцінці та контролі рівня екологічності продукції; прогнозуванні впливів технологій, меліорації, забруднення та змін з точки зору соціально-еколого-економічної ефективності аграрного виробництва, збереження і поліпшення здоров'я людей. Його основні завдання полягають в спостереженні за екологічними параметрами якості виробленої сільськогосподарської продукції; виявленні чинників і джерел антропогенного впливу.

Не менш важливе значення для забезпечення екологізації аграрного виробництва мають примусові механізми, які складаються із системи екологічних платежів та штрафів, санкцій і заборон. Сьогодні у примусових механізмах екологізації виробництва ресурсні платежі не мають суттєвого впливу на економічні інтереси суб'єктів господарювання, не відносяться до сталих джерел бюджетних надходжень і не стимулюють раціонального природокористування. При цьому, платежі (збори) за забруднення навколишнього середовища мають швидше фіскальний, а не стимулюючий характер, оскільки джерелом платежів за порушення в межах лімітних значень є виробнича собівартість підприємств, тобто природоохоронні витрати компенсуються в цінах на продукцію, а фінансові та кадрові можливості природоохоронних органів не дають змогу забезпечити своєчасний і ретельний контроль за сплатою платежів [5].

Таким чином, потрібно стягувати екологічні збори і платежі з прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства, що сприятиме підвищенню зацікавленості товаровиробників в покращенні власної природоохоронної діяльності.

Для аграрного товаровиробника головним орієнтиром повинна стати зацікавленість окремого споживача і суспільства в цілому в збільшенні екологічно безпечних продуктів харчування.

Оскільки з вирощуванням сільськогосподарських культур тісно пов'язане і тваринництво, то на особливу увагу заслуговує забезпечення виробництва екологічно безпечного молока і м'яса. При цьому зміна режиму годівлі й складу раціону сільськогосподарських тварин пов'язана з проведенням таких заходів:

- перехід на годівлю "чистими" кормами; організація підбору кормів-інгредієнтів раціону;
- збагачення раціонів добавками, які використовуються в світовій практиці годівлі й сприяють поліпшенню обмінних процесів в організмі.

Таким чином, державна політика щодо забезпечення екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва має передбачати такі складові:

- надання податкових пільг виробникам екологічно чистої продукції на період освоєння ними інноваційних технологій;
- застосування механізму прискореної амортизації для основних засобів, що використовуються при впровадженні агроекологічно безпечних технологій;
- часткове або повне звільнення від податку на прибуток у випадку використання коштів на придбання екобезпечних основних засобів;
- пріоритетне та пільгове забезпечення матеріально-технічними та фінансово-кредитними ресурсами при впровадженні екологічно безпечних технологій [4].

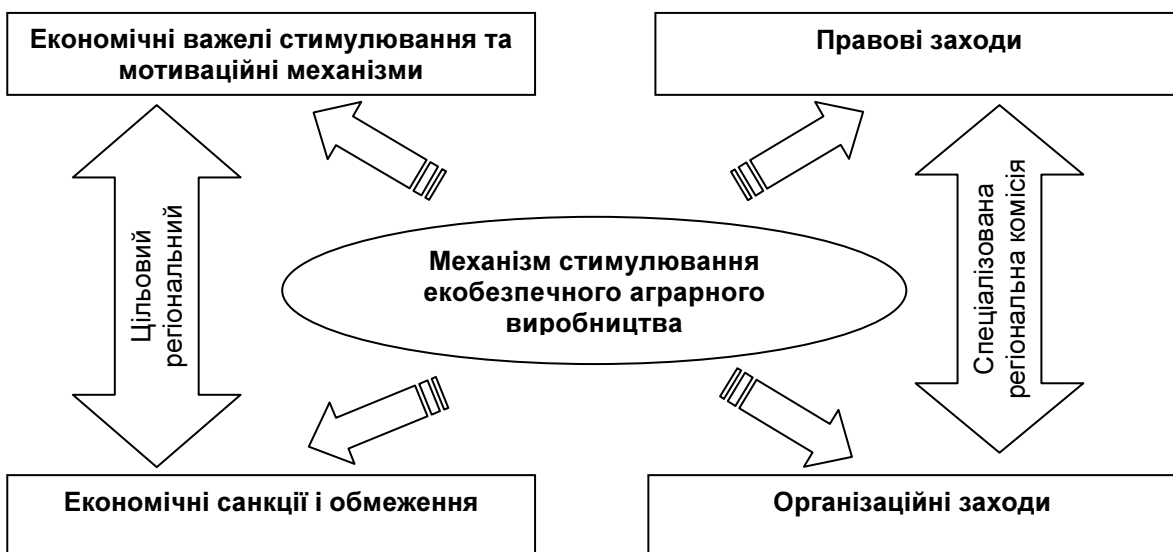
Основні напрями регулювання та вдосконалення організаційно-економічного механізму екологізації аграрного виробництва, на наш погляд, враховуючи думку професора Є.В. Мішеніна, можна подати у вигляді системи організаційних, економічних та забезпечуючих підмеханізмів (рис. 2).

Рис. 2. Основні складові системи формування та регулювання організаційно-економічного механізму екологізації аграрного виробництва

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [4]

Таким чином, на регіональному рівні, на нашу думку, механізм стимулювання екобезпечного аграрного виробництва повинен включати систему таких складових елементів і важелів впливу (рис. 3).

Рис. 3. Механізм стимулювання екобезпечного аграрного виробництва на регіональному рівні

Джерело: розробка авторів

1. Забезпечити створення системи державних регуляторних важелів для забезпечення

прискореної структурної інноваційної перебудови агросектора регіону.

2. Активізувати процес інвестування в екологічно чисте виробництво та забезпечення екологічної ефективності на всіх рівнях: від локальних громад, малих міст, районів до області чи регіону в цілому шляхом, зокрема, застосування стимулів і механізмів підтримки та стратегій, націлених на створення відповідної регулятивної, фінансової та правової основ.

3. Ініціювати включення питання стосовно моделей споживання та виробництва в локальну та регіональну політику, в місцеві та регіональні програми і стратегії сталого розвитку.

4. Сприяти заохоченню відповідних владних структур враховувати фактори, пов'язані із забезпеченням сталого розвитку, в процесі прийняття рішень економічного та соціального характеру.

Як свідчить досвід інших країн, хто раніше почне реальний перехід на систему "органічного" землеробства, той захопить велику нішу виробництва екологічно аграрної безпечної продукції. В першу чергу, це буде стосуватись покращення експортних можливостей, як регіонів, так і країни в цілому.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, для забезпечення ефективного розвитку системи екобезпечного аграрного виробництва, сьогодні потрібно: винести на широке обговорення питання про можливості переходу господарств на систему "органічного" землеробства; підготувати, прийняти на державному рівні та забезпечити фінансування програми "органічного" землеробства і конкретної допомоги господарствам на перехідному етапі; провести теоретичні та практичні семінари та навчання з питань ведення "органічного" землеробства; створити український сертифікаційний орган, який буде надавати ліцензії тим господарствам, які дотримуються вимог щодо "екобезпечного" землеробства; на державному рівні затвердити визначення, поняття і терміни, що безпосередньо стосуються альтернативної (можливо "біологічної" чи "органічної") системи землеробства.

Література

1. Артиш В. Особливості органічного агровиробництва в концепції сталого розвитку АПК України // Економіка АПК. – 2012. – №7. – С. 15–19.
2. Довкілля Тернопільщини за 2011 р. Статистичний збірник / за ред. В.І. Савчук. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2012. – С. 103.
3. Калініченко Т. Б. До питання формування організаційно-економічного механізму управління природокористуванням [Електронний ресурс] / Т. Б. Калініченко. – Режим доступу: <http://www.meprints.ksame.krakov.ua>.
4. Мішенін Є.В. Продовольча безпека як основа національної економічної та екологічної безпеки України / Є.В. Мішенін, Н.В. Мішеніна, І.Є. Ярова // Збірник наукових праць. ЛНТУ. – Випуск 6 (23). – Ч.2. – Луцьк. – 2009. – С. 87-95
5. Прокопенко О. В. Економічне стимулювання реалізації екологічної політики інвестиційного забезпечення природокористування: [Електронний ресурс] / О. В. Прокопенко // Сайт журналу "Ефективна економіка". – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.
6. Ратошнюк Т.М. Економічний механізм стимулювання виробництва екологічно чистої продукції / Т.М. Ратошнюк // Економіка АПК. – 2012. – №1(25). – С. 150-154.
7. Хромушина Л. А. Екологізація сільського господарства як основа еколого-економічної безпеки / Л. А. Хромушина // Вісник СНАУ. Серія «Фінанси та кредит». – 2008. – № 1. – С. 278-283.
8. Царенко О.М. Економіка та менеджмент екологізації АПК : монографія / О.М. Царенко, В.П. Щербань, П.В. Тархов. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. – 256 с.
9. Чигрин О.Ю. Аналіз проблеми впровадження екологічно чистого виробництва в Україні / О.Ю. Чигрин, А.С. Щербак // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 1. – С. 235-241.
10. Шубравська О. Ринок органічної продукції та перспективи його розвитку в Україні / О. Шубравська // Економіка України. – 2008. – №1. – С. 53-61.